

NEKI ASPEKTI NAČINA SUOČAVANJA SA STRESOM U RATU

LJILJANA GREGOV

ANA PROROKOVIĆ

VLADIMIR TAKŠIĆ

MAJDA ČAVKA

Filozofski fakultet u Zadru

UDK/UDC:159.91

Izvorni znanstveni rad

Primljeno / Received

1995-03-25

Ovim ispitivanjem pokušalo se utvrditi koje strategije suočavanja sa stresom koriste pripadnici HV u Domovinskom ratu, te u kojoj su mjeri anksioznost, subjektivna procjena prijetnje i neke mjere izloženosti ratu dobri prediktori korištenja ovih strategija.

Ispitivanje je provedeno na uzorku od 112 pripadnika HV, od 19 do 41 godine, koji su izravno sudjelovali u ratnim operacijama na južnodalmatinskim bojištima (više od 6 mjeseci). Za ispitivanje anksioznosti kao crte i kao stanja korištene su Enderlove multidimenzionalne skale anksioznosti (EMAS-T i EMAS-S). Također su primijenjene i Skala načina suočavanja sa stresom u ratu, te Skala za procjenu prijetnje od nekih aspekata rata koje su posebno konstruirane za svrhe ovog istraživanja.

Faktorskom analizom skale suočavanja sa stresom u ratu ekstrahirano je šest faktora koji su interpretirani kao: maštanje, izolacija, izbjegavanje, traženje socijalne podrške, potiskivanje i usmjerenost na problem.

Na osnovi rezultata stupnjevite regresijske analize može se zaključiti da anksioznost ima ukupno manju prediktivnu valjanost u odnosu na subjektivnu procjenu prijetnje i neke mjere izloženosti ratu.

Uvod

U sklopu interakcijskog modela stresa, koji uvažava aktivnu ulogu osobe u stresnom procesu, najveći doprinos teoretskoj konceptualizaciji stresa dao je 1966. R. Lazarus, (prema Vizek-Vidović, 1990.), koji definira stres kao prijeteći zahtjev koji se postavlja pred sustav i opterećuje psihofiziološke kapacitete organizma. U Lazarusovu modelu stresa posebno je naglašen koncept "prijetnje", odnosno anticipacije nekog podražaja iz okoline kao opasnog i štetnog, nakon čega slijedi kognitivni proces

vrednovanja podražajne konfiguracije u skladu sa psihološkom strukturom pojedinca, te evaluacija i izbor najprikladnijih strategija suočavanja sa stresom (*coping*). Folkman i Lazarus (1985) *coping* definiraju kao kognitivni i ponašajni napor kontrole vanjskih i/ili unutrašnjih zahtjeva koji su procijenjeni kao pretjerani ili opterećujući za osobu. Autori navode tri kategorije strategija suočavanja sa stresom: na emocije orijentiran *coping* (izražavanje, ublažavanje ili kontrola emocionalnih reakcija na stresne događaje), na problem orijentiran *coping* (promjena neodgovarajućeg odnosa između osobe i njene vanjske ili unutrašnje okoline, a usmjerena na situaciju ili osobu) i na izbjegavanje orijentiran *coping* (pokušaj izbjegavanja ili iskrivljavanja stresnog odnosa između osobe i njene okoline).

Izbor strategija suočavanja sa stresom ovisit će uglavnom o sposobnostima i osobinama ličnosti. U literaturi se od osobina ličnosti, najčešće, anksioznost povezuje sa stresom. Anksioznost, kao relativno stabilna osobina ličnosti, može se promatrati kao "ulazna varijabla" unutar stresnog procesa (Bridges, 1973), a značajno utječe na evaluaciju situacije kao prijeteće, tj. modificira osjećaj prijeteće u intenzitetu i čestini. Za razliku od Spielbergera (1987) prema kojem je anksioznost unidimenzionalan konstrukt, Endler i Parker (1990) govore o multidimenzionalnosti konstrukta anksioznosti kao crte ličnosti. Autori navode četiri dimenzije crte anksioznosti: dimenziju socijalne evaluacije, dimenziju fizičke opasnosti, dimenziju nejasnih (novih) situacija i dimenziju svakodnevnih situacija. Na osnovi multidimenzionalne prirode konstrukta anksioznosti navedeni autori razvijaju interakcijski model anksioznosti i *copinga*, koji se zasniva na postavci da interakcija faktora situacije i individue determinira stanje anksioznosti, koje prethodi različitim načinima suočavanja sa stresom, a stupanj anksioznih reakcija povezan je sa stupnjem ili frekvencijom upotrebe određenih strategija suočavanja sa stresom.

Anksiozno stanje karakterizira osjećaj tenzije, straha, nervoze, brige i visoka aktivacija autonomnog živčanog sustava. Spielberger navodi da visoko anksiozne osobe, za eliminaciju ili redukciju takvog stanja, najčešće koriste na izbjegavanje ili na emocije orijentirane strategije suočavanja sa stresom.

Rat možemo svrstati u grupu ekstremno intenzivnih stresnih situacija, a ujedno i najjačih izvora stresa. Predstavlja takvu specifičnu situaciju koja nadilazi mogućnosti pojedinca da kontrolira događaje u okolini. Pojavljuje se strah od tjelesne i psihičke boli, ranjavanja, smrti, gubitka najbližih, kao i gubitka socijalne i emocionalne podrške zbog odvajanja od njih. Hobfoll (1991) navodi da su najčešće reakcije na ratni stres koje se mogu očekivati kod pripadnika vojske: osjećaj krivnje prilikom poduzimanja akcije; sram za neke počinjene pogreške; prekomjerno konzumiranje alkohola ili drugih sredstava ovisnosti; nekontrolirano i često plakanje; problemi spavanja; depresija, anksioznost i ljutnja; psihosomatske poteškoće; nemogućnost zaboravljanja traumatskih doživljaja; poteškoće u koncentraciji, socijalna izolacija te suicidalne misli i planovi. Ako ovakva situacija koja bi bila vrlo intenzivna i ugrožavajuća potraje duže vremena, kod jednog dijela

osoba koje su bile izložene takvom stresu, mogu se pojaviti dugoročni i pogubni efekti.

Proučavanje ekstremnih stresora kao što je rat, relativno je rijetko u psihologijskoj literaturi. Obično su to istraživanja provedena na određenim uzorcima (kao npr. ratni invalidi, prognanici i sl.) nakon rata. Zato nije neobično što postoji vrlo malen broj psihologijskih mjernih instrumenata kojima bi se mogli ispitati psihički procesi (kao npr. načini suočavanja sa stresom, anksioznost, strah isl.) kod aktivnih sudionika rata u toku samog rata.

Ipak je čitav niz mjernih instrumenata koji se inače koriste u studijama stresa moguće prilagoditi ovakvim situacijama.

Cilj ovog ispitivanja bio je upravo konstruirati i validirati skalu za mjerenje načina suočavanja sa stresom u ratu, te utvrditi odnos između anksioznosti i načina suočavanja sa stresom, u takvoj ekstremnoj situaciji kao što je rat, kod pripadnika Hrvatske vojske koji aktivno sudjeluju u tom ratu.

Metoda

Ispitivanje je provedeno na uzorku od 112 pripadnika Hrvatske vojske, uzrasta od 19 do 41 godine. Uzorak je formiran s obzirom na dužinu sudjelovanja u Domovinskom ratu, te je obuhvaćao samo one ispitanike koji su aktivno sudjelovali najmanja šest mjeseci u njemu.

Instrumenti koji su korišteni u ovom istraživanju bili su multidimenzionalne skale za mjerenje anksioznosti kao stanja (EMAS-S) i anksioznosti kao crte (EMAS-T, dimenzija fizičke opasnosti) autora Endlera (1989.); Skala za ispitivanje načina suočavanja sa stresom u ratu, konstruirana za svrhe ovog ispitivanja, a sastavljena je na osnovi različitih već postojećih načina suočavanja, kao i na osnovi različitih pozitivnih i negativnih strategija za koje se pretpostavlja da se mogu pojaviti u ratu; Skala za ispitivanje procjene prijetnje od nekih aspekata rata, također konstruirana za svrhe ovog ispitivanja, a sastoji se od čestica koje su vezane za neke specifične ratne situacije i mogu predstavljati prijetnju za pojedinca.

Ispitivanje je bilo grupno, a provedeno je u prostorijama postrojbe HV u periodu neposredno pred odlazak na teren (tzv. faza pripreme), a ispitanicima je rečeno da sudjeluju u istraživanju ponašanja ljudi u ratu, te je istaknuto da je ispitivanje dobrovoljno i anonimno.

Rezultati i diskusija

U svrhu ispitivanja faktorske strukture primijenjenih skala koristili smo postupak faktorske analize na glavne komponente uz Varimax

rotaciju, a broj komponenata određen je prema Guttman-Kaiserovu kriteriju.

Faktorskom analizom rezultata na skali za mjerenje crte anksioznosti (EMAS-T) izdvojena su dva faktora koja objašnjavaju 63,5% ukupne varijance (tabela 1). Prvi faktor, s obzirom na sadržaj četiriju čestica koje saturira ovaj faktor, može se interpretirati kao "traženje uzbuđenja". Međutim, nije utvrđena povezanost rezultata na ovoj subskali s rezultatima na skali stanja anksioznosti, što se ne uklapa u Endlerov interakcijski model anksioznosti i *copinga*. Također, potrebno je napomenuti da su slični rezultati dobiveni u ispitivanjima na drugim uzorcima (prognanici, izbjeglice, invalidi Domovinskog rata) u sklopu šireg istraživanja stresa u ratu koja su u tijeku. Na osnovi dobivenih rezultata smatramo da se ovaj faktor izdvaja iz konstrukta anksioznosti, te kao takav nije relevantan za ovo ispitivanje, zbog čega nije uzet u obzir u daljnjim analizama.

Drugi faktor sadrži osam čestica i interpretiran je kao crta anksioznosti u fizički opasnim situacijama.

Tabela 1. *Faktorska struktura upitnika za mjerenje crte anksioznosti*

VARIJABLE	F1	F2	h
-Dopadaju mi se takve situacije	0.79	-	0.63
-Veselim se takvim situacijama	0.80	-	0.64
-Osjećam se ugodno	0.81	-	0.66
-Uživam u takvim situacijama	0.88	-	0.77
-Uzrujan sam	-	0.73	0.53
-Znojim se	-	0.74	0.59
-Osjećam se nelagodno	-	0.66	0.51
-Osjećam podrhtavanje u želucu	-	0.80	0.64
-Napet sam	-	0.81	0.67
-Srce mi ubrzano radi	-	0.81	0.66
-Osjećam se tjeskobno	-	0.69	0.50
-Nervozan sam	-	0.76	0.59
EIG.	2.82	4.8	

postotak objašnjene varijance=63,5%

F2- Anksioznost (crta) - dimenzija fizičke opasnosti

$r_{1,F2}=0.12$

Faktorskom analizom skale za mjerenje stanja anksioznosti (EMAS-S) također su izdvojena dva faktora koja objašnjavaju 64,7% ukupne varijance, a interpretirani su kao kognitivna i somatska komponenta anksioznosti (tabela 2). Dobivena dvofaktorska struktura u skladu je i s nalazima samog autora skale, koji navodi da je većina faktorsko analitičkih studija stanja anksioznosti pokazala postojanje upravo ovih dviju osnovnih

komponenti koje reflektiraju vrstu izazvanih reakcija (Endler i Parker, 1990.).

Tabela 2. *Faktorska struktura upitnika za mjerenje stanja anksioznosti*

VARIJABLE	F1	F2	h
-Osjećam se bespomoćnim/om	0.70	-	0.59
-Bojim se neuspjeha	0.77	-	0.64
-Zaokupljen sam samim sobom	0.65	-	0.42
-Osjećam se nesigurnim/om	0.72	-	0.63
-Napet/a sam	0.67	0.41	0.62
-Osjećam se nedoraslim/om situaciji	0.74	-	0.62
-Ruke su mi vlažne	-	0.58	0.45
-Nepravilno dišem	-	0.74	0.58
-Osjećam napetost u želucu	-	0.81	0.68
-Suše mi se usta	-	0.53	0.41
-Osjećam da su mi obrazi pocrvenjeli	0.44	0.58	0.53
EIG.	3.87	3.25	

postotak objašnjene varijance=64.7%

F1-Kognitivna komponenta anksioznosti (stanje)

F2-Somatska komponenta anksioznosti (stanje)

$r_{F1,F2}=0.66$

Pouzdanost faktora, kako crte tako i stanja anksioznosti, pokazala se zadovoljavajućom (od 0.86 -0.89), te su se u daljnjim analizama koristile sume rezultata na pojedinim skalama unutar svakog faktora kao reprezentanti osobina koje su mjerene.

U skladu s očekivanjima, skala za mjerenje načina suočavanja sa stresom u ratu pokazala se multidimenzionalnom (tabela 3). Faktorskom analizom ekstrahirano je šest interpretabilnih faktora koji zajedno objašnjavaju 64,7% ukupne varijance, a obuhvaćaju 26 tvrdnji. Izdvojene faktore interpretirali smo kao: maštanje, izolacija, izbjegavanje, traženje socijalne podrške, potiskivanje i usmjerenost na problem.

Tabela 3. *Faktorska struktura skale za mjerenje načina suočavanja sa stresom u ratu*

VARIABLE	F1	F2	F3	F4	F5	F6	h
-Zamišljam kako bi bilo lijepo negdje otputovati	0.57	-	-	-	-	-	0.63
-Zamišljam kako je sve to samo ružan san	0.73	-	-	-	-	-	0.70
-Zamišljam da sam negdje drugdje	0.79	-	-	-	-	-	0.72
-Poželim da mogu promijeniti ono što se dogodilo	0.53	-	-	-	-	-	0.66
-Napuštam društvo u kom se priča o ratu	-	0.81	-	-	-	-	0.74
-Trudim se ne misliti o ratu	-	0.71	-	-	-	-	0.63
-Povlačim se i razmišljam o svemu	-	0.48	-	-	-	-	0.47
-Razgovor o ratu mi ide na živce	-	0.65	-	-	-	-	0.69
-Pijem više alkohola nego prije	-	-	0.47	-	-	-	0.56
-Pijem više kave nego prije	0.31	-	0.49	-	-	-	0.60
-Pušim više nego prije	-	-	0.75	-	-	-	0.71
-Veliki broj ljudi oko mene me živeira	-	-	0.65	-	-	-	0.70
-Buka u kući me smeta više nego prije	-	-	0.67	-	-	-	0.65
-Nastojim uvijek biti u društvu	-	0.37	-	0.43	-	-	0.71
-Češće razgovaram s prijateljima	-	-	-	0.47	-	-	0.62
-Razgovor sa suborcima povećava mi samopouzdanje	-	-	-	0.70	-	-	0.59
-Razgovaram sa suborcima da bi stekao povjerenje	-	-	-	0.75	-	-	0.62
-Razmišljam kako će sutra sve biti dobro	-	-	-	-	0.65	-	0.69
-Uglavnom se trudim sve ružno zaboraviti	-	-	-	-	0.75	-	0.63
-Razgovaram s ljudima o bilo čemu jer i sam razgovor pomaže	-	-	-	-	0.48	-	0.58
-Pokušavam zapamtiti samo lijepe stvari koje su se dogodile	-	0.32	-	-	0.45	-	0.59
-Organiziram se tako da mogu vladati situacijom	-	-	-	-	-	0.67	0.61
-Koncentriram se na ono što moram napraviti	-	-	-	-	-	0.69	0.61

(nastavlja se)

VARIABLE	F1	F2	F3	F4	F5	F6	b
-Razgovaram s ljudima čije mišljenje cijenim						0.73	0.67
-Analiziram svoje ponašanje i moguće posljedice					0.38	0.43	0.58
-Činim ono što mislim da je najbolje						0.41	0.51
EIG.	2.58	4.57	3.68	2.15	1.72	2.12	

postotak objašnjene varijance=65%

F1-Maštanje
F2-Izolacija
F3-Izbjegavanje

F4-Tražnje socijalne podrške
F5-Potiskivanje
F6-Usmjerenost na problem

Tabela 4. *Korelacije između faktora načina suočavanja sa stresom u ratu*

	F1	F2	F3	F4	F5	F6
F1	1	0.42	0.51	0.21	0.34	0.09
F2		1	0.42	0.03	0.40	0.19
F3			1	0.10	0.19	0.02
F4				1	0.37	0.29
F5					1	0.38

$r=0.195$ $p<0.05$

Specifičnost je većine poznatih skala za mjerenje strategija suočavanja sa stresom, da se standardnim postupkom faktorske analize dobiva mala količina objašnjene varijance i niski koeficijenti pouzdanosti. Osnovni razlog tome je multidimenzionalnost predmeta mjerenja, a u ovom ispitivanju i specifičnost situacije u kojoj je ograničena mogućnost izbora načina suočavanja sa stresom. Koeficijenti pouzdanosti dobiveni analizom čestica pojedinih faktora kreću se u rasponu od 0.65 do 0.73, ali ih zbog navedenih razloga ipak možemo smatrati zadovoljavajućim.

Zbog pretpostavke da će procjena prijetnje od nekih aspekata rata značajno utjecati na doživljaj stresa, kao i na načine suočavanja s tim stresom, posebno je konstruirana skala u svrhu ispitivanja navedenoga. Čestice ove skale predstavljaju različite aspekte rata, odnosno situacije koje mogu predstavljati prijetnju za pojedinca, vezane su uz rat. Analizom čestica ove skale dobivene su relativno visoke korelacije s ukupnim rezultatom na skali, te unutarnja konzistentnost od 0.93 (tabela 5). To ukazuje da skalu možemo smatrati dovoljno pouzdanom, te smo je tretirali kao jednofaktorsku.

Tabela 5. *Analiza čestica upitnika za procjenu prijetnje nekih aspekata rata*

VARIJABLE	M	sd	r.it
Strah od ...			
gubitka zaposlenja	1.86	1.27	0.37
gubitka nekog iz obitelji	2.35	1.57	0.43
invalidnosti člana obitelji	2.12	1.46	0.39
člana obitelji u zarobljeništvu	1.89	1.44	0.31
odvojenosti od obitelji	2.95	1.40	0.45
materijalne situacije u obitelji	3.27	1.32	0.43
života i zdravlja članova obitelji	3.65	1.25	0.52
mogućnosti ranjavanja ili invalidnosti	2.66	1.39	0.71
mogućnosti pogibije	2.19	1.35	0.52
gubitka prijatelja	2.84	1.35	0.87
gubitka suborca	2.96	1.38	0.58
mogućnosti zarobljavanja	2.36	1.46	0.37
oružja velike razorne moći	2.26	1.32	0.55
minskih polja	2.75	1.44	0.59
nedovoljnog poznavanja terena	2.72	1.29	0.51
mogućnosti da se ugroze suborci	2.75	0.43	0.51
mogućnosti u kojima bi netko od suboraca mogao ugroziti vaš život	2.38	1.35	0.56
neispravnosti oružja	2.56	1.48	0.54
neprihvatljive političke odluke	2.18	1.29	0.53
reakcije svjetskih sila	2.43	1.28	0.37
diverzije agresora	2.63	1.32	0.60
mogućnosti prekida dostave hrane i vode	2.21	1.27	0.58
odvajanja od grupe u akciji	2.33	1.58	0.56
horbe izbliza	2.33	1.37	0.61
materijalne neizvjesnosti u budućnosti	2.56	1.39	0.54
prilagodavanja životu nakon završetka rata	3.14	1.42	0.52
nerazumijevanja od strane obitelji	2.37	1.44	0.57
nerazumijevanja od strane okoline	2.38	1.45	0.60
neuvažavanja doprinosa u ratu	2.51	1.51	0.48
ružnih slika koje vidam u ratu	2.60	1.47	0.66

cronbach =0.93

U daljnjem postupku provedena je stupnjevita (*backward*) regresijska analiza (tabela 6), kojom se pokušalo utvrditi u kojoj su mjeri anksioznost, procjena prijetnje, određene mjere izloženosti ratu, te neki opći podaci o ispitanicima (tabela 7) dobri prediktori korištenja različitih strategija suočavanja sa stresom u ratu. Kao kriteriji u analizi uzimani su zasebno svaki od ekstrahiranih faktora načina suočavanja sa stresom u ratu.

Tabela 6. *Rezultati regresijskih analiza (Beta ponderi) s pojedinim faktorima načina suočavanja sa stresom u ratu kao kriterijskim varijablama*

PREDIKTORI	KRITERIJI					
	F1	F2	F3	F4	F5	F6
-Anksioznost (crta)	0.17	0.53	-	-	-	-
-Materijalni gubici	-	-	-	0.19	-	0.16
-Bračni status	-	-	-	-	-	-
-Ranjavanje ili smrt bliske osobe	-	-	0.18	-	-	0.24
-Procjena prijetnje od rata	0.29	0.22	0.39	0.22	0.21	-
-Dužina boravka u vojsci	-	0.15	-	-	-	-0.22
-Dob	-	-	-	-	0.20	-
-Somatska komp. anksioznosti (stanje)	-	-0.27	-	-	-	-0.22
-Kognitivna komp. anksioznosti (stanje)	-	-	0.31	-	-	-
-Broj djece	-	-	-	-	-	-
R	0.37	0.48	0.57	0.29	0.31	0.39

F1-Maštanje

F2-Izolacija

F3-Izbjegavanje

F4-Traženje socijalne podrške

F5-Potiskivanje

F6-Usmjerenost na problem

Tabela 7. *Aritmetičke sredine i standardne devijacije nekih ispitivanih mjera izloženosti ratu i općih podataka o ispitanicima*

VARIJABLE	M	sd
Dob	28.97	5.0
Bračni status	0.38	0.49
Boj djece	0.64	1.14
Materijalni gubici	0.33	0.47
Ranjavanje ili smrt bliske osobe	0.13	0.34
Dužina boravka u vojsci (u mjesecima)	22.47	6.58

Pokazalo se da je subjektivna procjena prijetnje najznačajnija prediktorska varijabla za različite strategije suočavanja sa stresom u ratu, osim kad je riječ o usmjerenosti na problem kao kriterijskoj varijabli.

Može se primijetiti da su ovakvi rezultati u skladu s većinom interakcijskih modela stresa koji posebno naglašavaju značenje procjene prijetnje (kognitivne evaluacije situacije) za doživljaj stresa.

Kao značajni prediktori nekih strategija suočavanja sa stresom pokazale su se i mjere izloženosti ratu. Tako je dužina boravka u vojsci značajan prediktor korištenja izolacije kao načina suočavanja sa stresom. Naime, budući da je rat ekstremno intenzivna stresna situacija, na koju je utjecaj pojedinca ograničen ili nemoguć, duži boravak u vojsci izgleda da pojačava osjećaj nemogućnosti kontrole situacije, pa ispitanici u manjoj mjeri koriste takve strategije kao što je usmjerenost na problem, a češće koriste alternativne strategije, kao npr. izolaciju. Izolaciju kao način suočavanja sa stresom, kao jednu od najčešćih reakcija na ratni stres kod pripadnika vojske, navodi i Hobfoll (1991).

Sve tri mjere izloženosti ratu pokazale su se kao dobri prediktori za orijentaciju na problem, dok ranjavanje ili smrt bliske osobe očito predstavlja takav stresan događaj koji je prediktivan za strategiju izbjegavanja.

Kada je riječ o anksioznosti kao crti ličnosti, treba napomenuti da se pokazala prediktivnom za takve načine suočavanja kao što je maštanje i izolacija.

Somatska komponenta stanja anksioznosti pojavljuje se kao značajan prediktor kod orijentacije na problem i izolacije, ali s negativnim predznakom, što upućuje na to da ispitanici koji pokazuju manji stupanj somatske anksioznosti prije odlaska na teren, češće koriste navedene dvije strategije suočavanja sa stresom.

Kognitivna komponenta stanja anksioznosti pokazala se valjanim prediktorom jedino kad je riječ o strategiji izbjegavanja.

Općenito možemo reći da anksioznost ipak ima ukupno manju prediktivnu valjanost u odnosu na subjektivnu procjenu prijetnje i neke mjere izloženosti ratu. Moguće objašnjenje možemo potražiti i u činjenici da ratna situacija sadrži čitav niz specifičnih situacija koje svaka posebno mogu biti izvori stresa, a koje su velikim dijelom obuhvaćene skalom procjene prijetnje od nekih aspekata rata. Ova sadržajna kompleksnost skale vjerojatno je uzrok njene bolje prediktivnosti za načine suočavanja sa stresom od stupnja anksioznosti mjerene Endlerovim skalama za ispitivanje crte i stanja koja je obuhvaćala samo jedan aspekt stresne situacije, i to dimenziju fizičke opasnosti.

Literatura:

- BRIDGES, P.K. (1973): Practical Aspects of the Use of Some Psychological Tests of Anxiety in Situation of Stress, *British Journal of Psychiatry*, 587-596.
- ENDLER, S.N. & PARKER, J.D.A. (1990 A.): Stress and Anxiety: Conceptual and Assessment, *Stress Medicine*, 6, 243-248.
- ENDLER, S.N. & PARKER, J.D.A. (1990 B.): The Multidimensional Assessment of Coping: A Critical Evaluation, *Journal of Personality and Social Psychology*, 42, 207-220.
- FOLKMAN, S. & LAZARUS, R.S. (1985): If it changes it must be a process: A Study of Emotions and Coping during Three Stages of College Examination, *Journal of Personality and Social Psychology*, 48, 150-170.
- HOBFOLL, S.E. (1991): War-Related Stress. Addressing the Stress of War and Other Traumatic Events, *American Psychologist*, 46, 848-855.
- SPIELBERGER, C.D. (1987): Stress, Emotion and Health. In: W.P. Morgan & S.E. Goldstein, *Exercise and Mental Health*. Harper and Row, New York.
- VIZEK-VIDOVIĆ, V. (1990): *Stres u ratu*, Zagreb, RZ. RK SSOII-a.

I.J. Gregov, A. Proroković, V. Takšić, M. Čavka, SOME ASPECTS OF THE WAYS
COPING WITH STRESS IN A SITUATION OF WAR

S u m m a r y

The aim of the research was to establish what were the strategies of coping with stress used by Croatian soldiers during the latest war and to what degree were anxiety, the subjective estimate of threat and some forms of exposure to war reliable predictors of the use these strategies.

The research was carried out on 112 Croatian soldiers, between 19 and 41 years of age, who had actively participated for over six month on the battlefields of southern Dalmatia. Endler's multidimensional scales of anxiety (EMAS-T and EMAS-S) were used to examine anxiety both as a trait and a state. Additionally, The Scale of Ways of Coping with Stress in Times of War, specifically constructed for the purpose of this project, were also applied.

A factor analysis of the scale of coping with stress in times of war yielded six factors which were interpreted as: imaginings, isolation, evasion, seeking social support, repression and turning to the problem.

On the basis of the results obtained through a graded regressive analysis it can be concluded that anxiety on the whole has a lesser predictive validity than the subjective estimate of threat and some forms of exposure to war.